

Історія

УДК 930+94](477+100)«19/20»

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20401727>**Концептуалізація радянського тоталітаризму в американській та сучасній українській історіографіях: компаративний аналіз****Сніда Євгеній Олегович**

кандидат історичних наук, доцент кафедри спеціальних галузей історичного знання та дидактики історії, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-6681-9786>

Прийнято: 10.05.2026 | Опубліковано: 26.05.2026

***Анотація.** У статті здійснено порівняльно-історичний аналіз концептуалізації радянського тоталітаризму в американській (другої половини XX – першій третині XXI ст.) та в сучасній українській історичній думці.*

***Методологічне підґрунтя** дослідження спирається на засадничі принципи історизму, наукової об'єктивності й системності, що вможливило розглядати еволюцію наукових концепцій через тісний взаємозв'язок із суспільно-політичним контекстом їх формування. Провідним інструментарієм розвідки є порівняльно-історичний (компаративний) метод, за допомогою якого виявлено їх перетин, концептуальні розбіжності й методологічні лакуни в американській і вітчизняній традиціях з вивчення радянського тоталітаризму. Водночас для належного аналізу трансформації сучасної української науки застосовано елементи постколоніальної оптики,*

що дало змогу дослідити процес деконструкції імперських міфів і зміщення дослідницького фокусу на національну трагедію й суб'єктність. Такий комплексний методологічний синтез забезпечив цілісне розуміння явища тоталітаризму й дозволив обґрунтувати шляхи подолання теоретичного розриву між аналізованими історіографічними школами.

У висновках встановлено, що американська історіографія переважно була зосереджена на теоретичному моделюванні й соціокультурних аспектах радянського тоталітарного режиму, натомість українська – на дослідженні репресивних механізмів, зокрема через Голодомор як радянський інструмент зламу національного українського спротиву. Обґрунтовано, що на сучасному етапі помітні тенденції до синтезу епістемологій та конвергенції інтелектуального доробку американської теоретичної моделі з українським документальним надбанням з вивчення радянського тоталітаризму.

Ключові слова: *радянологія, радянський тоталітаризм, СРСР, Голодомор, ревізіонізм, компаративний аналіз.*

Conceptualizations of Soviet Totalitarianism in American and Contemporary Ukrainian Historiography: A Comparative Analysis

Yevhenii Snida,

PhD, Associate Professor, Department of Special Fields
of Historical Knowledge and History Didactics, Oles
Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-6681-9786>

Abstract. *This article presents a comparative-historical analysis of the conceptualization of Soviet totalitarianism in American historical thought (from the*

second half of the 20th century to the first third of the 21st century) and in contemporary Ukrainian historical thought.

*The **methodological foundation** of this study is based on the fundamental principles of historicism, scientific objectivity, and systematicity, which made it possible to examine the evolution of scientific concepts through their close interconnection with the socio-political context of their formation. The primary research tool is the comparative-historical (comparative) method, which was used to identify their intersections, conceptual differences, and methodological gaps in American and domestic traditions of studying Soviet totalitarianism. At the same time, elements of a postcolonial perspective were applied to properly analyze the transformation of contemporary Ukrainian scholarship, which made it possible to examine the process of deconstructing imperial myths and shifting the research focus toward national tragedy and subjectivity. This comprehensive methodological synthesis provided a holistic understanding of the phenomenon of totalitarianism and made it possible to identify ways to bridge the theoretical gap between the historiographical schools under analysis.*

*The **conclusions** establish that American historiography has primarily focused on theoretical modeling and the sociocultural aspects of the Soviet totalitarian regime, whereas Ukrainian historiography has focused on the study of repressive mechanisms, particularly through the Holodomor as a Soviet instrument for breaking Ukrainian national resistance. It is argued that at the present stage, there are noticeable trends toward the synthesis of epistemologies and the convergence of the intellectual output of the American theoretical model with the Ukrainian documentary heritage on the study of Soviet totalitarianism.*

Keywords: *Sovietology, Soviet totalitarianism, the USSR, the Holodomor, revisionism, comparative analysis.*

Постановка проблеми. Вивчення тоталітаризму як суспільно-політичного явища ХХ ст. набуває сьогодні особливої значущості. Політичні тенденції в низці країн світу демонструють заперечення демократичного розвитку й характеризуються помітними тенденціями до узурпації влади. Геополітичний контекст і загроза тоталітарних рецидивів, зокрема війна Російської Федерації проти України, актуалізували нагальність переосмислити радянський тоталітарний спадок задля унеможливлення його повторення.

Сьогодні назріла об'єктивна потреба деколонізації історичної пам'яті й перегляду тоталітарного феномену крізь призму українського досвіду. Побудова сучасної демократичної України неможлива без належного узагальнення та оцінки тоталітарного минулого. Тривалий час у світовій, зокрема американо-європейській історичній науці, домінував «росієцентричний» підхід до вивчення радянського тоталітаризму, в якому Україну розглядали переважно як периферійну територію. Утім, сьогодні імперативом є перегляд такої моделі крізь фокус українського історичного досвіду й повернення до власної ідентичності.

Крім цього, є теоретична затребуваність подолати епістемологічний розрив між двома потужними історичними напрямками – американською (другої половини ХХ – першої третини ХХІ ст.) та сучасною українською інтелектуальними традиціями. Саме глибокий науковий синтез зазначених підходів уможливить реконструювання тоталітаризму як багаторівневої, динамічної та цілісної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика тоталітаризму знайшла відображення у низці наукових студій. Водночас переважна більшість розвідок зосереджена навколо узагальнення сутнісних рис і еволюції цього феномену.

Явище цифрового тоталітаризму розглянуто О. Талдикіним, який зацентрував увагу на втручанні штучного інтелекту в сферу кіберпростору та

його ролі в утворенні нової форми антидемократичного режиму – цифрового тоталітаризму та його особливостей в сучасних умовах. Проте, можемо зауважити, що науковцем на простежено еволюцію концепту зазначеного явища й бракує розгорнутого аналізу реальних історичних чи сучасних кейсів [1].

«Великодержавний тоталітаризм» Російської Федерації крізь призму сучасного теоретико-методологічного інструментарію вивчено В. Пушкаром та О. Малишевою. Проаналізовано сучасний російський режим і його ідеологічне підґрунтя. Утім, теоретичній основі дослідження не вистачає академічної дистанції та опертя на визнані наукові теорії тоталітаризму [2].

Еволюцію генези західних концепцій тоталітаризму представлено в доробку Г. Стародубець. Простудійовано наукові праці «класиків» тоталітарної й ревізіоністської американської школи. Водночас студія охоплює не лише американську географію, але й доробок європейських радянологів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. У роботі нерідко помітно презентизм, коли методологічний аналіз минулого подекуди підмінено сучасною політичною публіцистикою [3].

Феномен неототалітаризму та його ознаки відображено в студії О. Єрмеєва. Простежено тенденції до формування в сучасному світі тоталітарних режимів з новою (цифровою) ідеологією. Нерідко в роботі помітно зміщення фокусу з історичної ретроспективи на оцінку політичних подій, наприклад, виборів у США чи діяльність окремих суспільно-політичних діячів [4].

У доробку Я. Мельник, В. Андрусишина розглянуто проблеми тоталітаризму в сучасному геополітичному контексті, особливості деструктивного впливу радянського тоталітаризму і його проєкту «homo sovieticus» на зміст політичної культури українців. Водночас подекуди спостерігаємо висвітлення історичних явищ крізь призму сучасних подій, що

може зміщувати фокус з об'єктивного аналізу еволюції тоталітаризму на пошук прямих політичних аналогій [5; 6].

Переосмислення підходів до дослідження Голодомору крізь оптику тоталітаризму, імперіалізму та національної ідентичності досліджено Т. Боряк. Утім, для її доробку притаманна надмірна дихотомія та категоричність оцінок – простежується жорстке протиставлення сучасної української історіографії та концепцій окремих іноземних учених (С. Віткрофта, Ф. Славескі, В. Кондрашина) [7].

У розвідці М. Шабанова проаналізовано політико-антропологічний дискурс у розробці сучасних тоталітарних режимів, зокрема концептуальні засади й проблемні аспекти. Слабкою стороною праці є надмірна її теоретизація і брак емпіричної бази. Автор оперує антропологічними концептами без опертя на конкретні історичні кейси чи компаративний аналіз [8].

Окремі аспекти радянського тоталітаризму узагальнено в праці Є. Сніди в контексті вивчення американської радянології як інструменту геополітичного аналізу СРСР в умовах холодної війни. Науковий фокус переважно зосереджено на класичному надбанні американських радянологів (Г. Арендт, З. Бжезинський, К. Фрідріх), натомість інші інтелектуальні традиції згадано побіжно [9].

Таким чином, попри розмаїття наукової літератури, концептуалізація радянського тоталітаризму в американській (другої половини ХХ – першої третини ХХІ ст.) та сучасній українській історіографіях крізь призму історико-порівняльного підходу не набула теоретичного осмислення в самостійному дослідженні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний масив напрацювань в обох наукових традиціях, поза увагою дослідників нерідко залишається потреба в системному методологічному

узгодженні між «теоретизмом» американської радянології та «національно-центричним документалізмом» сучасної української історичної школи. Зокрема, недостатньо розкритим є питання про те, як західні концепції «радянської модерності» та «повсякденного сталінізму» корелюють з українським досвідом тоталітаризму як інструменту колоніального придушення та етноциду. Відсутність цілісного компаративного аналізу заважає інтегрувати український досвід до глобального контексту з вивчення тоталітарних систем й остаточно подолати залишки «росієцентричного» бачення радянської історії в західному академічному дискурсі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета розвідки – дослідити специфіку концептуалізації радянського тоталітаризму в американській (другої половини ХХ – першої третини ХХІ ст.) і сучасній українській історіографіях і визначити спільне й відмінне в їх підходах до осмислення тоталітарного минулого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Американська історіографія радянського тоталітаризму еволюціонувала складний шлях, детермінований не лише розвитком історичної науки, а й зовнішньополітичним контекстом холодної війни. Початковий етап (кінець 1940-х – 1960-ті рр.) можна охарактеризувати домінуванням «тоталітарної школи», представники якої прагнули виробити універсальну модель, що пояснила б природу радянського режиму як антагоніста західної демократії.

Фундаментальне значення для класичного підходу мала праця Г. Арендт «Джерела тоталітаризму». Авторка переконувала, що тоталітаризм є абсолютно новим явищем, яке не має аналогів у минулому. На відміну від класичних диктатур, він не просто пригнічує особистість, а прагне її повної асиміляції в масу через ідеологію та терор [10]. Методологічне завершення цей напрям отримав у доробку К. Фрідріха та З. Бжезинського. Запропонована ними «тоталітарна секстада» ознак стала канонічною: вона сформувала образ

монолітної держави, в якій партійно-державний апарат здійснював абсолютний контроль над кожним аспектом життя [11].

Проте вже на межі 1960-х – 1970-х років ця «монолітна» концепція піддалася радикальному перегляду з боку «ревізіоністської школи» (Ш. Фіцпатрік, Дж. Арч Гетті, М. Левін, С. Коен). Це спричинило одну з найгучніших дискусій у західній радянології, в якій основними лініями розлому стали питання природи влади, ролі терору й соціальної підтримки режиму [12, с. 17].

По-перше, дискусія розгорнулася навколо питання керованості системи. «Класики» (З. Бжезинський, Р. Конквест) стверджували, що радянська влада була ідеально злагодженою системою, в якій волю Сталіна беззаперечно виконували на всіх рівнях [11; 13]. Натомість ревізіоніст Дж. Арч Гетті висунув тезу про «хаотичність» сталінської адміністрації. Він доводив, що репресії 1937–1938 рр. були не стільки наслідком холодного розрахунку диктатора, скільки результатом втрати контролю центру над регіональними елітами. «Великий терор», на його думку, був спробою Сталіна приборкати місцевих «феодалів» (секретарів обкомів), а не лише засобом залякування мас. Такий підхід радикально заперечував тезу про «всемогутність» тоталітарного центру [14].

По-друге, гостра полеміка стосувалася візії про історію «згори» чи «знизу». Представники тоталітарної школи фокусувалися винятково на політичній верхівці, вважаючи населення пасивною жертвою або гвинтиком системи. Ш. Фіцпатрік, лідерка ревізіоністів, запропонувала концепцію «соціальної історії», в якій радянське суспільство поставало активним суб'єктом. Вона переконувала, що режим тримався не лише на багнетах, а й на масовій підтримці тих, хто отримав користь від революції та індустріалізації (так зване «висуванство»). Дискусія тут звелася до того, чи було радянське суспільство «атомізованим натовпом» (за Г. Арендт), чи складною структурою,

в якій люди навчилися «грати за правилами» системи заради власного виживання та кар'єри [15; 16].

По-третє, докорінно різнилися оцінки масштабів і мети терору. Для Р. Конквеста репресії були сутнісною ознакою режиму, спрямованою на тотальне знищення будь-якої опозиції. Ревізіоністи ж звинувачували «класиків» у перебільшенні цифр і політичній ангажованості. Вони стверджували, що терор був «випадковим» і часто провокувався знизу через доноси й внутрішньопартійну боротьбу [13].

Нарешті, ключовою відмінністю стало розуміння ідеології. Якщо для школи Бжезинського ідеологія була «світською релігією», що повністю визначала поведінку радянської людини, то ревізіоністи (зокрема М. Левін) бачили в ній лише декоративну ширму, за якою ховалися прагматичні інтереси бюрократії та традиційні російські методи управління [11; 17].

Отже, дискусія між «класиками» й «ревізіоністами» не лише збагатила американську радянологію новими методами, а й підготувала ґрунт для сучасних синтетичних досліджень. Якщо класична школа дала нам розуміння структури тоталітарної держави, то ревізіонізм дозволив побачити живу людину всередині цієї структури. Саме цей інтелектуальний багаж згодом був використаний українською історіографією для осмислення власного тоталітарного досвіду, проте з важливим доповненням – фокусом на національній трагедії та антиколоніальному спротиві.

Постколоніальний зсув в українській історіографії: деконструкція радянських міфів. Українська історіографія радянського тоталітаризму почала формуватися в умовах руйнації марксистсько-ленінської парадигми й здобуття незалежності. Якщо для американських дослідників СРСР був об'єктом зовнішнього спостереження, то для українських істориків це було питанням подолання травматичного минулого й формування національної ідентичності.

На початковому етапі (1990-ті рр.) ключовим завданням було оприлюднення замовчуваних фактів. Роботи С. Кульчицького, Ю. Шаповала, базувалися на масивах розсекречених архівів КДБ та ЦК КПУ. Основну увагу приділяли політичній історії: механізмам захоплення влади більшовиками, процесам «коренізації» як тактичного ходу й подальшому переходу до жорсткої централізації [18; 19; 20].

Центральною темою в українській історіографії став Голодомор 1932–1933 рр. На відміну від західних дискусій 1980-х (частина дослідників схилялася до економічних причин голоду), українська наука на основі документальних джерел довела геноцидну природу цієї трагедії. Праці В. Василенка та С. Кульчицького концептуалізували Голодомор як інструмент упокорення українського селянства й превентивного удару по потенційному національному спротиву. Це сформувало специфічну рису української школи – акцент на національному вимірі тоталітарного терору, що сприймали не просто як класовий, а як етнополітичний [21; 26].

У 2000-х та 2010-х роках українські історики почали активніше залучати інструментарій мікроісторії та історії повсякдення (О. Кісь). З'явилися дослідження про життя в умовах окупації, побут у ГУЛАГу, стратегії адаптації та опору інтелігенції. Сучасний етап можемо охарактеризувати прагненням деколонізувати історію України, вивівши її з тіні «загальноросійського» чи «загальносоюзного» контексту, що є принципово важливим для розуміння природи тоталітаризму на периферіях імперії [22; 23].

Цей підхід дозволив розглядати тоталітарну систему не лише як монолітну зовнішню силу, а як простір постійної взаємодії та прихованого культурного опору. Зокрема, акцент на суб'єктності українських акторів дозволяє трансформувати жертв режиму з пасивної «статистики терору» на активних учасників історичного процесу, що відстоювали власні ціннісні орієнтири навіть в умовах антропологічної катастрофи.

Таким чином, деконструкція імперського міфу стає необхідною умовою для формування сучасної національної пам'яті, вільної від нав'язаних ззовні інтерпретаційних схем. Вагомим здобутком вітчизняної історичної науки стало утвердження концепції Голодомору як акту геноциду, що вможливило змістити дослідницький фокус із загальносоюзних процесів на специфіку тоталітарного терору як інструменту знищення української національної суб'єктності.

Сучасні синтетичні підходи: інтеграція українського досвіду. Новий імпульс американській історіографії надала «архівна революція» 1990-х рр., що дозволило західним ученим верифікувати свої теоретичні моделі на базі масивів раніше недоступних документів.

Одним з найвпливовіших сучасних дослідників став Т. Снайдер. Його концепція «Кривавих земель» (2011) стала інтелектуальним мостом між західною та східноєвропейською наукою, кардинально змінивши географічні координати вивчення тоталітаризму. Снайдер відмовився від вивчення СРСР у вакуумі, запропонувавши розглядати територію України, Польщі, Білорусі й Балтії як епіцентр зіткнення двох тоталітарних систем – сталінізму й нацизму. Для американської історіографії це стало істотним кроком уперед, адже Снайдер визнав центральність України в політичних розрахунках Сталіна. Він переконливо довів, що контроль над українськими ресурсами був ключем до виживання радянського проєкту, що й зумовило безпрецедентний масштаб терору [24].

Важливим аспектом сучасного американського синтезу стало переосмислення радянського тоталітаризму крізь призму «нової імперської історії». Дослідники (зокрема С. Плохій у праці «Брама Європи...» та останніх студіях) наголошують на тому, що радянський режим не був просто ідеологічним конструктом, а являв собою специфічну форму імперської реставрації [25].

У цьому контексті тоталітарний контроль над Україною аналізують не лише як засіб соціальної інженерії, а як необхідну умову втримання імперського простору. Такий підхід дозволяє західній науці вийти за межі «росієцентризму», визнаючи, що тоталітарний тиск на периферії (особливо в Україні) був значно жорсткішим, ніж у метрополії, оскільки мав на меті нівелювати національну ідентичність як загрозу цілісності союзу.

Крім того, сучасна інтеграція українського досвіду в американський дискурс відбувається через поглиблене вивчення взаємозв'язку між ідеологією та масовим насильством. Е. Епплбом у праці «Червоний голод...» (2017) фактично солідаризувалася з українською історіографічною традицією в оцінці Голодомору. Використовуючи американську академічну методику ґрунтовної верифікації джерел, вона проілюструвала, як сталінський режим свідомо трансформував продовольчу кризу в цілеспрямоване вбивство [26].

Це ознаменувало перехід від сприйняття голоду як «трагічної помилки колективізації» (що було властиво частині ревізіоністів) до визнання його як навмисного акту політичного терору. Такий синтез дозволяє розглядати українську трагедію не як ізольований епізод, а як невід'ємний складник глобальної історії тоталітарних злочинів ХХ століття.

Таким чином, сучасна американська радянологія під впливом «архівної революції» та інтеграції східноєвропейського (зокрема українського) наукового доробку відійшла від суто схематичних моделей тоталітаризму. Сучасний синтез полягає у визнанні України центральним суб'єктом тоталітарних трансформацій у Східній Європі. Поєднання макроісторичного аналізу (концепція «Кривавих земель») з мікроісторичними дослідженнями механізмів терору дозволило американським дослідникам максимально наблизитися до української позиції в оцінці геноцидної природи сталінізму, що створює фундамент для формування єдиного трансатлантичного наукового простору у вивченні тоталітарної спадщини.

Компаративний аналіз методологій. Проведений аналіз дозволив виокремити ключові відмінності й спільні риси у підходах двох шкіл. По-перше, американська історіографія традиційно сильніша в теоретичному моделюванні. Американські вчені (зокрема С. Коткін) розглядали радянський тоталітаризм як специфічну форму «модерності» – альтернативу західному ліберальному капіталізму. Вони аналізували систему як цілісний соціальний організм зі своєю внутрішньою логікою. Українська ж історіографія є «емпіричнішою» та орієнтованою на документ. Для українських вчених пріоритетом є відновлення історичної справедливості та деталізація злочинів режиму [27].

По-друге, різняться ставлення до «соціальної підтримки» режиму. В американській науці (особливо в ревізіоністів) чимало уваги приділено тому, в який спосіб режим «купував» лояльність населення через соціальні ліфти. В українській науці домінує парадигма «окупаційного» характеру влади, а акцент поставлено на насильницькому нав'язуванні чужої ідеології та спротиві народу.

По-третє, спільною тенденцією останнього десятиліття є «олюднення» історії. І американські, й українські історики все частіше звертаються до еґо-документів (щоденників, листів), намагаючись зрозуміти психологію людини в тоталітарному суспільстві. Проте мета різна: американці шукають пояснення стабільності системи, українці – способи збереження ідентичності під тиском системи.

Важливим аспектом порівняння є також сприйняття радянської ідеології. Для класичної американської школи ідеологія – це засіб маніпуляції. Для сучасних українських дослідників (наприклад, Л. Якубової) ідеологія постає як інструмент створення «паралельної реальності», в якій злочини стають легітимними [28].

Таким чином, попри істотні відмінності у вихідних позиціях, на сучасному етапі помітна чітка тенденція до конвергенції дослідницьких оптик. Обидві інтелектуальні традиції демонструють перехід від сприйняття радянського тоталітаризму як статичної політичної структури до його осмислення як динамічного соціокультурного феномену. Така методологічна взаємодоповнюваність дозволяє вийти за межі вузькодисциплінарних рамок і створює підґрунтя для формування цілісного, деколонізованого бачення радянського минулого.

Висновки. За підсумками дослідження можемо дійти висновків про парадигмальну еволюцію та синтез епістемологій з концептуалізації радянського тоталітаризму в американській та українській інтелектуальних традиціях.

Осмилено, що американська історіографія переважно еволюціонувала від конструювання політологічних абстракцій (моделі Г. Арендт, З. Бжезинського) до глибокого вивчення соціокультурної матриці й соціальної бази режиму. Українська історіографія, натомість, сфокусувалася на реконструкції механізмів терору, інституційній відповідальності та національно-визвольному контексті, остаточно обґрунтувавши геноцидний характер політики радянського керівництва.

Доведено, що сьогодні спостерігається стійка конвергенція обох напрямів. Американські вчені (Т. Снайдер, Е. Епплбом) відмовляються від узагальненого підходу ревізіоністів й активно імплементують український фактологічний наратив про Голодомор як акт етноциду. Водночас українські історики (О. Кісь) успішно опановують сучасний західний інструментарій – антропологічну й гендерну історію, виводячи українську науку на глобальний рівень.

Обґрунтовано потребу синтезу американського теоретичного моделювання та українського документалізму для створення цілісної, деколонізованої візії радянського тоталітарного минулого.

Перспективи подальших досліджень можуть бути в площині компаративного аналізу сучасного західноєвропейського та українського наукового доробку з вивчення радянського тоталітаризму.

Список використаних джерел

1. Талдикін О. Цифровий тоталітарний режим. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1. С. 46–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-07> (дата звернення: 25.04.2026).
2. Пушкар В., Малишева О. Великодержавний тоталітаризм у Російській Федерації, його джерела і наслідки. *Social Transformation Sentinel*. 2022. Vol 3. Issue 1. С. 78–85. URL: <https://stgroup.in.ua/sentinel-pdf/v3i1/Great-power-totalitarianism-ua.pdf> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Стародубець Г. Генеза західних концепцій тоталітаризму: історико-методологічний аналіз. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. 2025. Вип. 52. С. 154–163. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-52-154-163> (дата звернення: 11.04.2026).
4. Єремєєв О. Неототалітарний режим: поняття та ознаки. *Російська війна проти України: трансформації соціальних інституцій та практик*: збірник тез другої науково-практичної конференції (29–31 жовтня 2025 року, м. Київ) / Національний університет «Києво-Могилянська академія», Факультет соціальних наук та соціальних технологій. Київ : НаУКМА, 2025. С. 237–242. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/38349> (дата звернення: 11.04.2026).

5. Мельник Я. Г. Тоталітаризм і сучасний геополітичний контекст. *Прологмени до українського дискурсу: етнокультурний, соціально-політичний та лінгво-семіотичний аспекти*. Вид. 2-е, випр. та переробл. Частина I. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2023. С. 46–56. URL: https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/15457/1/Book___Greep___pdf (дата звернення: 30.04.2026).

6. Андрусишин В. Й. Радянський тоталітаризм, homo sovieticus і деформація змісту українських політичних традицій. *Культурологічний альманах*. 2022. Вип. 4. С. 160–165. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.4.20> (дата звернення: 29.04.2026).

7. Боряк Т. Г. Тоталітаризм, імперіалізм та національна ідентичність: нова оптика студій Голодомору. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2025. Vol. 11 (63). С. 224–233. DOI: <https://doi.org/10.26661/zhv-2025-11-63-25> (дата звернення: 01.05.2026).

8. Шабанов М. Політико-антропологічний дискурс у розробці сучасних тоталітарних режимів: концептуальні засади та проблемні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2023. Вип. 48. С. 314–321. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.39> (дата звернення: 30.04.2026).

9. Сніда Є. О. Американська радянологія як інструмент геополітичного аналізу СРСР в умовах холодної війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2026. Том 37 (76). № 1. С. 221–227. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/1.30> (дата звернення: 08.05.2026).

10. Арендт Г. Джерела тоталітаризму. 2-е вид. / Пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2005. 584 с.

11. Friedrich C. J., Brzezinski Z. K. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Camb. – Mass. : Harvard University Press. 1965. 439 p.

12. Лаас Н. Характеристика етапів та особливостей вивчення радянськознавчої та українознавчої проблематики гуманітарними науками англо-американських країн у другій половині XX ст. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. 2012. № 17. С. 10–28.
13. Conquest R. The great terror : Stalin's purge of the thirties. New York : The Macmillan Company, 1968. 660 p.
14. Getty J. Arch The Origins of the Great Purges. The Soviet Communist Party reconsidered, 1933–1938. Cambridge; New York : Cambridge University Press, 1985. 288 p.
15. Fitzpatrick Sh. Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s. New York : Oxford University Press, 1999. 304 p. URL: <https://archive.org/details/everydaystalinis0000fitz> (дата звернення: 20.04.2026).
16. Fitzpatrick Sh. Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization. New York : Oxford University Press, 1994. 422 p. URL: <https://archive.org/details/stalinspeasantsr00fitz/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 13.04.2026).
17. Lewin M. The Soviet Century. London : Verso Books, 2016. 432 p.
18. Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. Київ : Наш час, 2007. 424 с.
19. Кульчицький С. В. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 1. Київ : Темпора, 2013. 504 с.
20. Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ : Наукова думка, 1993. 349 с.
21. Василенко В. Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 51 с.
22. Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти / Наук. ред. С. Павлюк. НАН України. Інститут народознавства. Львів : Інститут народознавства, 2017. 288 с.

23. Кісь О. Як деколонізувати студії ГУЛАГу? Панівні російські наративи та перспективи відновлення епістемологічної справедливості. *Український історичний журнал*. 2024. № 5 (578). С. 205–216. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.205> (дата звернення: 16.04.2026).

24. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним: монографія / Пер. з анг. М. Климчук, П. Грицак. Київ : Грані-Т, 2011. 448 с.

25. Плохій М. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Київ : Книжковий клуб «Сімейного дозвілля», 2023. 496 с.

26. Applebaum Anne. Red Famine: Stalin's War on Ukraine. London : Penguin Books Ltd, 2017. 496 p.

27. Kotkin S. Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization. Berkeley, Los Angeles, London : University of California Press, 1995. 728 p.

28. Якубова Л. Д. Рашизм: звір з безодні / Інститут історії України НАН України. Київ : Академперіодика, 2023. 318 с. URL: <https://lnk.ua/AxCbdDbnr> (дата звернення: 29.04.2026).